Roma, ciutat absent (o quasi) en l'obra de Josep Pla

Rossend Arqués
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Aquest article, que forma part d'una recerca sobre les relacions de Josep Pla amb Itàlia, pretén indagar per què la ciutat de Roma ocupa un lloc relativament tan poc important en la seva obra periodística i creativa. En aquest estudi —com en tota la sèrie de treballs dedicats a les esmentades relacions— es parteix del primer —i, en aquest cas, únic— paper que l'escriptor empordanès dedicà a la Ciutat Eterna, en què es condensa l'actitud i el sentiment envers ella que es mantindran gairebé inalterables al llarg de la seva vida.

Paraules clau: Josep Pla i Itàlia, Literatura de Viatges, Roma.

Abstract

This article, forming part of a research project into relations between Josep Pla and Italy, aims to determine why the city of Rome occupies a relatively unimportant position within his journalistic and creative work. The study —as in the entire series of work dedicted to the relations mentioned above— starts with the first —and, in this case, the only— paper in which the Catalan writer focussed on the Eternal City, and which condenses both his attitudes and feeling towards it, almost unalterably maintained throughout his life.

Key words: Josep Pla and Italy, Travel's literature, Rome.

Neque nunc ego romanas prosequor laudes:
maior res est quam ut possit a transcurrente tractari

Petrarca, *Familiares* II, 9

1.

És impossible pensar en una mirada innocent, primigènia, no contaminada ni pervertida. Tothom quan mira, ho fa des del *seu* punt de vista. I hem de dar a aquest «seu» un valor inconscient, i potser ni tan sols individual, per bé que no gosaria dir col·lectiu, sinó més aviat filtrat i fet de mil i un condicionaments

VISIT…

i codis que són u i la mateixa cosa amb la nostra manera de representar-nos el món, és a dir, el que acostumem a anomenar «realitat». Mirar és interpretar, i nosaltres interpretem d'una manera *sui generis*, com ja ens havia dit Tomàs d'Aquino. És a dir, que cada u porta dins seu la misèria i la grandesa pròpies, i allò amb què un es topa s'encarrega de fer emergir ara l'una ara l'altra, a voltes alternativament, altres contemporània.

L'intens lligam, gairebé mític, i per damunt de tot mitificat, de Pla amb Itàlia passa també, i no sé si dir òbviament, per Roma, sinó fos que la Ciutat Eterna apareix molt poc en l'obra completa de l'escriptor de Palafrugell. Tal vegada perquè constituïa un nus de sensacions que mai no va tenir prou temps, ganes o capacitat per descabdellar. Per tant, no la ciutat d'interès arqueològic de *Les antiquités de Rome* de Du Bellay, del *Voyage en Italie* de Chateaubriand (el qual la considerava el «museu més meravellós de la terra») o de *Promenades de Rome* de Stendhal (a qui produïa una emoció tan forta i incomunicable només comparable a la música de Cimarosa), ni l'urbs creada i ordenada per l'art descrita per Goethe en el seu *Viatge a Itàlia* o la dels turistes que a final del segle XIX començaven a ser legió, ni la Roma revisitada que no respira sinó tristesa, ruïnes i mort de la *Corinne ou de l'Italie* de Madame de Staël, ni fins i tot la ciutat enrunada que, malgrat tot, encara podia ser «centre espiritual i intèrpret del món» de què ens parla George Eliot a la novel·la *Middelmarch* (1872); autors, tots ells, prou coneguts de Pla.[1] No. La seva relació, problemàtica i complexa, amb la ciutat es mou entre el silenci del rebuig i de la incomprensió (per la inefabilitat de l'objecte) i l'admiració preocupada pels excessius estrats. Respondre al perquè de la gairebé total absència de Roma en l'obra completa i, sobretot, al llibre *Cartes meridionals* (1929) i al posterior *Cartes d'Itàlia* (1955) és l'objecte d'aquest paper.

2.

Com sempre es fa dificilíssim, gairebé impossible, establir les etapes de les estades de Pla a Roma. L'escriptor empordanès declara en un dels llibres més confosos i inversemblants de la seva producció (*Obra completa* [OC] 37) que hi va viure «a l'època de la Monarquia, del feixisme i de la República».[2] Tot sembla indicar que s'hi estigué uns pocs dies del mes de juliol de l'any 1922 en un

1. Pel que fa a la bibliografia general sobre el viatge a Itàlia i a Roma vegeu, per exemple, Marie-Madeleine MARTINET, *Le voyage d'Italie dans les littératures européennes*, París: PUF, 1996, especialment p. 179-190, dedicades a analitzar *Middelmarch* de George ELIOT; Attilio BRILLI, *Il viaggio in Italia*, Milà: Silvana, 1987; Jean-Claude SIMOËN, *Voyage en Italie*, París: Lattès, 1994; Attilio BRILLI, *Il viaggiatore immaginario. L'Italia degli itinerari perduti*, Bolonya: Il Mulino, 1997; Marc FUMAROLI, «Roma dans l'imagination et la mémoire de l'Europe», *Lettere italiane*, XLVIII, 3, p. 345-360. Pel que fa, en canvi, a les lectures específiques de Pla sobre Itàlia, vegeu N. GAROLERA, *L'escriptura itinerant. Verdaguer, Pla i la literatura de viatges*, Lleida: Pagès, 1998, p. 143-156. Podríem, a més, comparar la Roma planiana amb la verdagueriana, vegeu el meu «Roma», dins el dossier «Les ciutats de Verdaguer» publicat per l'*Avui* (23 d'abril 2002). Referent a la biblioteca planiana de viatges, és a dir, a les seves possibles lectures, vegeu Narcís GAROLERA, *Op. cit.*
2. OC 37, p. 358.

periple per la Itàlia centremeridional que el portà també a Nàpols, com ho testimonien els articles que publicà a *La Veu de Catalunya* aquest mateix mes.

Pla havia arribat a Itàlia per cobrir la informació de la Conferència de Pau que tingué lloc a Gènova l'any 1922 i després es quedà a Itàlia com a corresponsal de *La Publicidad* (posteriorment *La Publicitat*) i de *La Veu de Catalunya* fins a l'agost del mateix any. Tornà més tard a Florència, de bell nou a la pensió Balestri, en el mes d'octubre, per informar els lectors catalans i espanyols (gràcies a les seves col·laboracions al diari madrileny *El Sol*)[3] sobre l'aixecament del feixisme. Serà en aquests dos períodes de temps que, estant-se a Florència, on vivien també altres persones catalanes, farà grans esforços per entendre el sistema de vida italià en la seva diversitat, cosa a la qual l'ajudava, sens dubte, el fet de ser català. Els seus articles demostren una gran capacitat de reflexió i un seriós intent d'analitzar i de cercar d'entendre els orígens, els actes i els homes que van crear i estendre a Itàlia el moviment feixista, que precisament en el mes d'octubre d'aquell any havia desembocat en l'anomenada «marxa de Roma», arran de la qual el feixisme es consolidà al poder. En aquests mesos va fer també una volta per les ciutats més importants de la Itàlia central, on va descobrir la importància de l'art italià gòtico-renaixentista (Cimabue, Giotto, Simone Martini, Signorelli, Paolo Uccello, Donatello, Fra Angelico, Piero della Francesca, etc.) i sobretot de l'art umbro-toscà i, en particular, Gozzoli, al qual dedicà diverses pàgines.[4] Retornà a Itàlia, però no a Roma, l'any 1928, quan va escriure per al diari *El Sol* de Madrid unes interessantíssimes cròniques sobre el feixisme ja consolidat, i que avui podem llegir gràcies a l'edició que n'ha fet Narcís Garolera.[5] Cal desmentir, en aquest sentit, la informació que, amb l'aparença de crònica-record, dóna Pla de la seva participació directa en la marxa sobre Roma en la nota homònima dins *Notes disperses* (OC 12: p. 308-325):

> aquesta famosa marxa sobre Roma, jo l'he viscuda com a periodista i viscuda, físicament viscuda, i per afegir, de seguida, que aquest fenomen polític ha estat un dels més reeixits que he presenciat en el curs de la meva vida.

En realitat, en el moment concret de la marxa ell era a Barcelona. El comentari de la marxa el cobrí a les pàgines de *La Publicitat*, des de Barcelona, Rovira i Virgili amb els articles «La amenaça feixista» (13.10.1922), «La marxa sobre Roma» (27.10.1922) i «Els feixistes en el poder» (31.10.1922). Per tant, el dia 28 d'octubre, en què se sol situar l'àpex d'aquest esdeveniment històric italià,

3. Cfr. J. M. de SAGARRA i J. PLA, *Cartas europeas. Crónicas en El Sol, 1920-1928*, a cura de N. Garolera, Barcelona: Destino, 2001, p. 189-296.
4. *La Veu de Catalunya*, 22 de juny de 1922, a l'article «El Papa i el rei»; a *La Publicitat*, 2 de gener de 1923, «Introducció al pintor Gozzoli», on feia una descripció del debat artístic que mantenia amb els seus col·legues catalans de la pensió, amb els quals viatjava per les ciutats umbrotoscanes, és a dir, l'arquitecte Ràfols i Lluís Llimona. Vegeu l'article «San Giminiano delle alte torri», en el llibre *Cartes d'Itàlia*.
5. *Op. cit.*

Josep Pla no era a Itàlia. De fet, aquest mateix dia arribà a la costa de la Ligúria, des d'on dictà a la redacció d'aquest mateix diari el primer article.[6] De manera que caldrà donar un pes relatiu —en la línia dels molts, moltíssims, altres llocs de la seva obra, fins i tot periodística, on Pla inventa, fa «autoficció»— a la presumpta participació a la marxa, com es desprèn, en canvi, de les pàgines de *Notes disperses*.[7] Això, que és prou indicatiu des del punt de vista estilístic i de la concepció general de l'escriptura per part de Pla, no implica cap mena de desinterès per la situació italiana. En tot cas, és prou evident que, en aquests dies, l'empordanès no anà a Roma, sinó que va firmar els seus articles des de Milà.

Tot seguit tornarà a la Ciutat Eterna diverses vegades, com es pot deduir de les múltiples —si bé caòtiques— indicacions que dóna al llarg dels 47 volums de la seva OC, però resulta difícil precisar les dates exactes de les estades. En el llibre *Notes disperses* (OC 12) escriu:

> Després dels meus quatre primers viatges a Roma (1935), haig de declarar, però, que el millor document que ha caigut fins ara a les meves mans sobre aquesta ciutat són les «Promenades dans Roma» de Stendhal (p. 410).[8]

A més, ja sabem, per bé que no ha estat del tot explorat, que s'hi va estar des de l'estiu del 1937 fins a la primavera del 1938, quan, tornant a España, passarà a la zona franquista.[9] En el dubtós volum 37 de l'*Obra completa*, titulat *Itàlia i el Mediterrani*, llegim també altres dades, per bé que molt vagues:

6. «Hem atravesat la «Côte d'Azur» un dematí de diumenge plujós, la mar plena de grisos fins i de ressonàncies llunyanes, la terra de color de mel i de vinagre. Hem arribat a Ventimiglia a primeres hores de la tarda». Aprofita aquest article, a més, per fer una mica de teoria general sobre Itàlia, a partir de les opinions que acabava de publicar Chesterton a la *Illustrated London News*, i per telegrafiar les darreres informacions de la situació italiana gràcies, cal suposar, a les informacions que va poder extreure dels diaris.
7. OC 12, p. 315-325: «Acabat el meu desdejuni (més aviat magre) de la Pensione Balestri, vaig treure el cap a Piazza Mentano [de Florència]. Era negra de gent, la concentració humana era molt espessa. Cantaven l'himne feixista. El *Giovinezza*. […] Vaig sortir del creixent embafament patriòtic de Piazza Mentana i vaig dirigir-me al centre de la ciutat. […] L'endemà començaren a arribar feixistes a Florència. N'arribaren molts. […] Prop de l'estació terminal vaig veure un cotxe que portava una pancarta que deia: «Presse». M'hi vaig acostar. […] Era un periodista danès, que havia conegut a París. […] Li vaig dir que, en veure un automòbil que deia «Presse», havia pres la decisió de seguir la marxa fins a Roma, fos com fos. […] M'acceptaren en el seu viatge cap a Roma. Havent sopat —Chianti abundant— anaren a telegrafiar. Jo vaig arribar —amb treballs— a la Piazza Mentana per recollir una *serviette*. Del llit sobrer de la meva habitació, el feixista que hi dormia havia desaparegut; un altre uniformat ocupava el seu lloc i dormia profundament com el primer. […] Arribàrem a Roma havent dinat i pràcticament morts de fam. El primer que férem en arribar a la capital fou anar a l'oficina estatal de premsa.» Pel que fa a l'autoficció, vegeu Xavier PLA, *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*, Barcelona: Quaderns Crema, 1997.
8. En les notes de *En mar* trobem aquesta pàgina que dóna una altra dada sobre les seves estades a Itàlia, per bé que no diu res de Roma: «la darrera vegada que hi vaig ser [a Gènova] (1947) era un desori impressionant» (p. 36-39).
9. Cfr. Cristina BADOSA, *Josep Pla. El difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, Barcelona: Curial, 1994, ID., *Josep Pla. Biografia d'un solitari*, Barcelona: Edicions 62, 1996,

> Era l'any 1969. La tardor era avançada i un dia ens trobàrem a Venècia uns quants, pocs, amics del país, excel·lents persones (p. 161);
>
> De tota manera, aquests últims anys d'aquesta postguerra, la península i les illes adjacents han millorat molt (p. 467);
>
> A la meva edat, Roma em fa tremolar. Hi ha massa gent, massa animació humana, un trànsit fenomenal. Aquesta vida, hi ha gent a qui agrada. A mi, gens […] no tinc ni esma d'arribar al Cafè Greco per saludar els propietaris, que estimo tant, i recordar els vells amics que hi vaig tenir, en temps passats, a la tertúlia catalano-sardo-clerical que s'hi muntà. […] Tot s'ha acabat. (p. 678)

Malgrat que, comptat i debatut, totes aquestes paraules fan més pinta d'una presa de posició global contra la modernitat, que afecta òbviament també Roma i que, malgrat el temps verbal, no hauria d'implicar, per força, un nou viatge a la Ciutat Eterna; amb tot, és significatiu que persisteixi encara en el seu esperit l'impacte que la ciutat va fer-li el primer cop que va estar-s'hi, l'any 1922, quan es fixà en ell una idea d'Itàlia i de les gents, regions i ciutats diverses, que romandrà constant fins als últims anys de la seva vida, sense experimentar gairebé cap mena de variació, malgrat que en alguns papers i declaracions més tardans demostri apreciar l'art i els carrers romans o bé el Vaticà (que tant havia criticat en la seva fase més anticlerical). Ell mateix reconeix, als vuitanta anys, que aquell primer viatge va constituir la clau de volta de les seves relacions futures amb el Bell País:

> Aquest primer viatge, amb persones amb les quals el vaig fer i el contacte real que vaig tenir amb Itàlia, no solament em produí molta satisfacció, sinó que hi vaig aprendre moltíssim. És gairebé segur que l'interès que he tingut sempre per Itàlia prové essencialment de les converses que vaig tenir a Gènova amb Josep Carner i el viatge que férem a Assís, a través del qual vaig començar a veure la Itàlia real i autèntica.[10]

---

p. 58-67 i 224-228, Vinyet PANYELLA, «L'home de Cambó. Una lectura de Cambó. Materials per a una història d'aquests últims anys», a Xavier PLA (ed.), *La diabòlica mania d'escriure*, Barcelona: Fundació Pla / Ed. Destino, 1997, p. 60-67 i Borja de RIQUER, «Cambó i Pla, El «mecenes» i el «convers», dins Glòria GRANELL i Xavier PLA (eds.), *Josep Pla, memòria i escriptura.* Actes del col·loqui de l'any Pla. Universitat de Girona (octubre de 1977), Girona: Universitat de Girona, 2001. Aquest últim escriu *ibid*, p. 175: «Fou durant la seva estada a Itàlia quan va rebre de Francesc Cambó l'encàrrec de redactar un llibre sobre la Segona República […]. Josep Pla acceptà l'encàrrec de Cambó de fer una crònica política sobre el règim republicà espanyol que defensés aquesta visió antiliberal i ultraconservadora. A canvi d'això, lògicament, «el mecenes» es feia càrrec del manteniment de Pla i, a més, oferia a la seva companya, Adi Enberg, treball com a traductora a la seva oficina particular». Recordem, a més, que Josep Pla havia passat força mesos a Marsella, on havia participat «en les tasques d'informació a favor dels militars revoltats que eren promogudes pel Servicio de Información de la Frontera del Nordeste de España, organització creada i dirigida per Josep Bertran i Musitu». (*Ibid.*, p. 173). En ser descoberta la xarxa del SIFNE per la policia francesa, Pla fugí a París i, mesos més tard, es dirigí a Itàlia. No es tenen dades que a Roma continués la seva labor d'informació, però tampoc no es pot excloure. Vegeu, a més, Borja de RIQUER, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista a la Guerra Civil i el primer franquisme*, Vic: Eumo, 1996.

10. OC 37, p. 270. Per bé que ho pugui semblar, Pla, com se sap, no féu el viatge de què parla amb la companyia de Carner sinó de Llimona.

La seva estada a Roma, en aquest mateix any, que quedà reflectida en dos articles a *La Veu*, constituirà, en gran part, el paradigma de la relació complexa i problemàtica que tindrà amb aquesta ciutat.

3. Roma, en l'OC, entre realitat i ficció

3.1. Moments de la vida romana: la tertúlia del cafè Greco

Roma, amb tot, és present a molts nivells i en molts moments a la seva obra. Per exemple quan parla del cafè i dels cafès. No hi ha dubte que un dels periscopis des dels quals aquest autor mira la realitat són les *osterie*, els restaurants, les *trattorie* i els cafès. Si féssim un càlcul del temps que ha passat en aquesta mena de locals, ben segur que el percentatge seria increïblement alt. En ells ha paladejat els plaers de la taula, ha trobat persones interessants i originals i, sobretot, ha pogut exercir l'ofici per al qual confessa haver nascut molt ben predisposat, és a dir, xerrar. I és indubtable que el millor lloc per fer-ho, en la seva època, si més no, era el cafè davant d'una bona tassa d'*espresso* o d'un got de whisky. De cafès i de restaurants, Pla n'ha conegut d'allò més a tots els països que ha visitat, però certament els italians han estat els seus preferits. I dels cafès romans, al nostre periodista no li va caldre consultar cap Baedecker per saber que era el cafè Greco, de via Condotti, no gaire lluny de l'Ambaixada d'Espanya, allí on hauria trobat l'ambient adequat per practicar allò que tant li agradava. «El meu cafè a Roma sempre ha estat el cafè Greco, via Condotti. És un cafè pacífic, recollit, amb una clientela —sobretot a certes hores— habituada a fer la més petita quantitat de soroll possible. En aquest sentit sembla un cafè del nord d'Europa, i si fos possible veure-hi més sovint riellar la pluja als vidres del carrer, la il·lusió seria perfecta. Però la Roma de les fresques aquarel·les no és pas corrent. Hi abunden més els Piranesi.» (OC 6, p. 533).

En temps de la guerra civil, quan estipendiat per Cambó, treballava per la reacció o, si més no, contra una certa idea de república,[11] anava sovint a la biblioteca de l'Ambaixada d'Espanya (piazza di Spagna), una biblioteca «que ha estat uns quants anys una de les manies de la meva vida», com ho recorda a *Notes disperses*:[12] «Molts dies, havent dinat, baixant les escales de la Piazza, vaig

11. Cfr. nota 9. Cal afegir, a més, que, segons el mateix Pla va dir diverses vegades, al seu exili a Roma va participar activament en la redacció del llibre *Spagna. Grandezza e destino di un impero*, signat per Antonio de Logotete, llibre que, com afirma Cristina BADOSA (*Josep Pla. Biografia d'un solitari*, *op. cit.*, p. 225-226): «va ser confeccionat sobre els marbres del Cafè Greco […] Com el d'Abadal i els d'Aunós, el llibre comença amb les Corts de Cadis el 1810 i, a diferència dels anteriors, acaba a l'octubre de 1938. El contingut ideològic és més proper al discurs franquista que no pas els llibres anteriors. […] Un altre llibre de l'etapa romana de Pla seria el primer volum de la *Historia de la Segunda República Española*», que li havia encarregat Francesc Cambó. Badosa afirma que en aquest període va col·laborar també al *Corriere della Sera* amb articles d'opinió sobre els esdeveniments de la Guerra Civil espanyola i sobre ciutats del món, inspirats aquests darrers descaradament en la pàgines del Baedecker, però fins ara no s'ha fet cap estudi que confirmi la veridicitat de la notícia.
12. OC 12, 1969, p. 260.

deliberar sobre si havia de fer cap a la Biblioteca o al cafè Greco, que hi és molt a prop. Sempre em vaig decidir pel cafè del Greco», propietat de la senyora Antonella Gullinelli, vídua de Grimaldi. En aquest cafè s'hi havia instal·lat una tertúlia «catalana» amb la presència dels senyors Soldevila, Manuel Brunet, J. B. Solervicens, el comte de Logotete (que més tard trobarem a «L'afer de la Pensione Fiorentina, a Roma»), Salvio Valenti, a més d'altres elements esporàdics com Pere Rahola, el doctor Vilardell, Ramon d'Abadal i els algueresos Simó Mossa, Manca i Ferigno. Pla explica en l'article «Records del cafè Greco», del 1968, que la mestressa d'aquest cafè li havia enviat una fotocòpia de retrats d'alguns membres de la tertúlia, tot recordant-li, amb agraïment, que aquells clients eren els que des de l'època de Goethe fins aleshores havien passat més hores en l'establiment. Roma era un cafè, el record d'un cafè, on uns catalans catòlics, més o menys liberals i anticomunistes (d'un anticomunisme prou curiós que abraçava l'entera història de la maçoneria, tot incloent-hi Goethe), alguns d'ells establerts a Itàlia, en una mena d'exili més o menys daurat, passaven l'estona just quan a Barcelona es mataven pels carrers. Una Roma interior, indiferent gairebé al moviment del carrer, a la història de l'art i de la cultura romana.

3.2. Roma, espai literari

Roma és, en l'OC, poc més que l'àmbit de la biblioteca de l'Ambaixada espanyola de la Piazza Spagna (durant la guerra civil, OC 12), de la tertúlia del cafè Greco (OC 36) i de l'espai literari en què tenen lloc els fets de l'extraordinària narració anomenada «L'afer de la Pensione Fiorentina, a Roma».[13]

La Roma d'aquesta última narració és sobretot una ciutat interior, crepuscular, repartida entre la dispesa i els dispesers i el cafè Greco, i una mica exterior, però poc solar, i limitada gairebé al Foro, que es troba a l'esquerra de l'anomenat «Altar de la pàtria» de l'actual plaça Venècia i, en general, a la *passeggiata archeologica*. Aquest relat, molt ben orquestrat i travat, representa, per damunt de tot, el temps d'uns personatges força desarrelats en una Itàlia, en una Ciutat Eterna, miserable, però entranyable, que està fent els primers passos per deixar enrere el segle XIX.

La narració s'inicia amb una notació gairebé musical dels sorolls habituals del pati enorme al qual s'abocava la finestra de la seva habitació, en què, de tant en tant, esclatava un xivarri les proporcions del qual anaven creixent fins a arribar al paroxisme, moment en què intervenia el so d'un clarinet tocat amb tota la força dels pulmons i que no parava fins que emmudia el rebombori. «Era l'aplicació —comenta, irònic, Pla— del *similia similibus curantur* de la farmacopea macarrònica a les desavinences conjugals sorolloses.» D'aquesta ciutat, vivim més aviat els sorolls d'un pati interior i de portes que s'obren per trobar un moment d'esbarjo i conversa de les criades amb el client; sorolls nocturns, somorts i al·lusius que porten a la intriga que té com a protagonista una dama vienesa; converses erudites, escèptiques i lentes de Logotete amb el narra-

13. Ara a OC 6, *La vida amarga*, Barcelona: Destino, p. 523-557.

dor al si del cafè o en els passeigs mig arqueològics mig zoològics (ja que es parla de gats, i de gats romans mig burocratitzats, al servei del municipi, i de sargantanes un xic espanta-turistes) pel Foro romà, en la descripció i evocació de les quals s'esmuny la fina ironia del narrador («Però aquells gats del servei arqueològic tenien un humor molt canviant i divers, i, sovint, malgrat que les rates es veien a simple vista i pujaven a tocar les reixes, es negaven a complir la missió de què havien estat investits —Són com els buròcrates… —deia don Antoni, enriolat—; avui no volen anar a l'oficina.»). La Roma exterior que hi apareix, de fet, es concreta en aquesta ràpida visita d'arqueologia instructiva el parc arqueològic —on arriben gavadals de turistes, preparadíssims, armats de Baedecker—, amb els comentaris pertinents, molt superficials sobre el parc arqueològic romà, als quals fa de contrapunt, en canvi, una llarga digressió sobre la quantitat de sargantanes i de lluerts que feien empal·lidir les senyores nòrdiques a qui cap Baedecker les havia avisat d'aquesta presència. El punt d'observació és més aviat el d'un ull irònic que es mou entre la indiferència pel passat —indiferència que el narrador atribueix als mateixos romans— i la insistència sobre els detalls que semblen voler sobreposar-se a la dificultat d'explicar la ciutat, de la qual, amb tot, destaca, en un fragment d'extraordinària factura planiana, un element metereològic, la importància del qual veurem més tard:

> Roma, que a l'hivern és una ciutat plena de color, de qualitats saboroses i fines, esdevé a l'estiu, durant el dia, una explosió de llum blanca agrisada d'una monotonia i d'una implacabilitat aclaparadores. La llum sembla xuclar el color de les venerables pedres, que es cobreixen d'una crosta lumínica de qualitat de sorra fina. És una llum trista, enlluernadora, explosiva, que la seva mateixa blancor malenconitza. El cel —fins i tot els dies de vent del sud— és d'un blau evaporat, esvaït, d'un blau que mor en un blanc incandescent. La soledat, la buidor del cel, és constant: tot intent de nuvolositat queda absorbit en la immensa volta blanca, guspirejant de metàl·liques puntes de llum, com un formigueig de lluïssor de mica. (OC 36: 540-541)

Al marge d'aquests apunts, l'espai de la narració és el de la Pensione Fiorentina, on té lloc, el dia 14 d'octubre, un misteriós esdeveniment, amb revòlvers, trets i corredisses compresos, que implica una misteriosa senyora vienesa («que, naturalment, —comenta irònic el narrador— estava malalta»). El conte, que en un primer moment havia tingut com a eix la descripció i la intervenció més o menys directa d'alguns personatges de la pensió (sobretot, l'amo, un alemany, i dues cambreres, que eren com la nit i el dia), cap al final, en canvi, es transforma en una mena de novel·la concentrada de lladres i serenos, que podria molt bé recordar alguns moments de la Roma interior de *Quer brutto pasticciaccio di via Merulana* de Carlo Emilio Gadda (publicada l'any 1957), per bé que l'acció d'aquesta darrera novel·la passa durant la primera etapa del feixisme. A la complexitat i a la ironia del món gaddià ens portarien no només l'univers bigarrat dels personatges planians, sinó fins i tot l'atzar, que en tots dos casos forma part de la narració, si és que podem anomenar atzar, en el cas de Pla, la descurança del porter que, en comptes de ser al lloc que li corresponia, s'havia absentat («A Itàlia —i a

tot arreu— això és natural!» —escriu Pla), fet que dóna lloc a allò que en un primer moment sembla un furt i que, més tard, es descobrirà que es tractava més aviat d'un triangle amorós atípic («una escena d'amor una mica complicada, excessivament melodramàtica»). Atípic perquè el galant, autèntica sangonera de dames riques, en descobrir que havia estat substituït, s'adonà alhora que, de fet, estava enamorat de la dama, d'aquí la seva set de revenja criminal.

4. Sensacions romanes

4.1. La meteorologia de la misèria

Roma —insisteixo— és un problema costerut per a Pla. S'intueix per la manera com en parla gairebé arreu on la seva ploma toca el tema, però sobretot al llibre *Cartes meridionals* (publicat l'any 1929), que aplega alguns dels articles publicats en els diaris esmentats i apunts del seu diari; llibre que, més tard i molt transformat, trobarà una ubicació definitiva al volum 13 de l'OC, amb el títol de *Cartes d'Itàlia* (1955). En aquestes dues obres no hi ha cap pàgina sobre Roma, encara que aquesta ciutat, per ser francs, apareix de passada al pròleg i al començament de les cartes de Tívoli i de Frascati. Fins i tot aquell que no conegui els escrits de Pla com a corresponsal d'Itàlia pot sentir la mancança d'una carta semblant, perquè, en un text genèric sobre Itàlia, sembla molt estrany que no hi hagi cap paper dedicat a recordar-ne la capital. I per a aquells que en coneixen l'obra periodística pot semblar fins i tot absurd, perquè sabem que ell va escriure sobre aquesta ciutat, de la qual tenia, com de gairebé tot, una pròpia teoria i de la qual conservava un conjunt d'instantànies mentals que reapareixeran, com ja hem vist, al llarg de tota la seva obra. De fet, les referències que hi fa al pròleg de *Cartes d'Itàlia* són prou indicatives:

> En aquest llibre no es parla específicament de Roma. S'hauria allargat massa. Roma és una cosa a part i ha d'ésser vista —potser— com una cosa a part.[14]

Silenci prou eloqüent pel que fa a la relació Pla-Roma, perquè em sembla evident que Roma era per a l'escriptor un problema no pas fàcil de resoldre i un jeroglífic dificilíssim de desxifrar i d'entendre. També en l'article «Records del cafè Greco» (OC 36, p. 418) aclarirà de passada quines eren les sensacions que aleshores li provocava Roma:

> Hi havia llavors a Roma, però, tres coses decisives —el clima, el barroc i el col·legi cardenalici— que pesaven sobre el meu cos, ja molt pesant i lentíssim.

Sensacions que, tret del lleuger anticlericalisme que sura en aquesta frase i que, més tard, l'autor deixarà de banda,[15] es mantindran fins als darrers dies de la seva existència.

14. Josep PLA, *Cartes d'Itàlia*, Barcelona: Destino, 1983 (1955), p. 9.
15. Cfr. R. ARQUÉS, «Josep Pla: Itàlia com a mirall», *Quaderns d'Italià*, n. 7, 2002, p. 192.

Intentem comprendre'n el perquè partint del primer text documentat en què en parla i que porta per títol «Sensacions de Roma», no inclòs a l'OC.[16] No hi ha dubte que la primera sensació d'una cosa, com del primer amor, incideix fortament en el concepte que d'ella romandrà en nosaltres. És possible que, des d'aquest punt de vista, Pla no hagi estat gaire afortunat, perquè la seva primera visita fou a l'estiu, que és l'època en què, si hem de donar pes a les seves paraules, la llum i la calor excessives «li treuen tants dels seus atractius», «perquè Roma, com en general tot Itàlia, és un país autumnal o primaveral». Ni tan sols l'hivern hauria estat un moment oportú perquè hi plou massa. El fet és que Roma, en aquest període de l'any, li recorda Madrid, encara que s'adona que, malgrat l'aplanament general dels colors i de les sensacions visuals, olfactives i tàctils, causat per l'estació, Roma pot ser tot el contrari, una «ciutat plena de color, de qualitats riquíssimes, de tons de vida i d'escalf».

La meteorologia és també la responsable d'una relaxació de l'exercici de l'autoritat municipal, que fa que els barris elegants sentin la influència dels barris perifèrics, especialment pel que fa a la higiene. Però és la misèria i la pobresa humanes la dada que més el colpeix:

> Els barris de Roma són tan enormement i definitivament miserables! Hi ha poques coses a Europa tan dramàtiques i desesperades com la misèria romana.

Misèria que es reflecteix tant en els jardins, de què ningú té cura, que es converteixen en la viva imatge de l'abandó, com en el fet que —com a Madrid— no hi ha solució de continuïtat entre els últims edificis dels suburbis i els primers camps «desolats, estèrils, sense arbres, tràgics, inútils».[17] Un passeig per aquests camps —com per la perifèria madrilenya— predisposa a la malenconia més negra. La misèria és, em sembla, una de les raons que l'allunyaren de Roma, perquè aquesta li recordava massa de prop la misèria seca, callada, pesada i mortal de la qual provenia i, en concret, de la capital de la Meseta, tan diversa, si voleu, de la misèria tan o més profunda, però molt més alegre, frissosa i vital de Nàpols, que el mateix Pla compara amb la de Barcelona.[18]

16. *La Veu de Catalunya*, 18 de juliol de 1922.
17. Aquest mateix concepte el repetirà més tard a les *Conversaciones con Josep Pla. Josep Pla a fondo*, de Joaquín SOLER SERRANO, Barcelona: Destino, p. 36: «A mí me gusta Roma, es decir, me gustan sus tejados, sus calles, la ciudad romana, el Vaticano… Los alrededores de Roma son, en cambio, absolutamente siniestros. Eso de ver el paisaje con puestas de sol en clara de huevo, y luego esas ruinas de ciudades en salsa de tomate, es algo que no produce buena impresión».
18. *La Veu de Catalunya*, 23 de juliol de 1922: «I aquests camps d'aquí, són com els de Madrid: desolats, erms, sense arbres, tràgics, inútils. Un passeig pels encontorns de Roma és poc recomanable. Com a Madrid, predisposa aquest suburbi als estats àcids, a la malenconia, a la depressió cardíaca».

4.2. Roma i la religió

Tal vegada va ser la calor, però el fet és que també la descripció que ens fa del Vaticà es troba sota el signe del dimoni de migdia: una mena d'al·lucinació que el porta a escriure aquestes paraules:

> la guardia suïssa es passeja lànguidament per la porta del Vaticà, virolada com un assassinat. El cel és tot obscur de ratlles dels falziots i de les orenetes. De vegades es destaca de la columnada algun frare franciscà o algun abat francès o algun sacerdot amb una gran barba, que deu ésser grec, i travessant la plaça guanya les portes de Sant Pere. De vegades és un vol de capellanets novells, vestits de color de cafè amb llet o de color morat que arriba a les grans portes. De vegades és un automòbil luxosíssim, amb un cardenal com una casa.

Cal dir que les comparacions (*com un assassinat, cardenal com una casa*), les metàfores (*vol de capellans*),[19] els paral·lelismes (vol / grup de frares) tenen més relació amb una vaga ideologia o, millor dit, amb una actitud anticlerical que ell exhibeix contra un determinat clergat i que sovinteja en els seus escrits d'aquests anys fins a les proximitats de la guerra civil espanyola.[20] La narració de les sensacions experimentades en la visita a l'interior de la basílica de Sant Pere és una ocasió més per advertir la distància que separa la religió intensa, entesa com a sentiment íntim, de la pura demostració de majestuositat, poder i riquesa, que no sols no excita cap mena de febre religiosa, sinó que dins la qual ell sent que li seria molt difícil trobar ni que fos un instant de recolliment, «un d'aquells moments en què sembla que al cor li hagin sortit ales». Adverteix, però, que la culpa és decididament seva (nostra) perquè en ell encara no s'ha realitzat aquell canvi que el portaria a passar d'un cristianisme «senyorial i sentimental» a una religió dirigida més al cor que a la intel·ligència, a causa de la qual al llarg de les deu hores passades dins l'església es va sentir amb el glaç al cor i «amb la intel·ligència plena d'idees generals».

Pla reprèn aquest mateix tema seixanta anys més tard, gairebé al final de la seva vida, escairant-ne òbviament el to anticlerical i llevant-ne la contradicció interna que havia advertit molts anys abans entre sentiment religiós i fredor i enormitat arquitectònica: «Així arribàrem a la Plaça de Sant Pere, davant mateix de l'enorme basílica del Vaticà, amb la prodigiosa cúpula de dalt. Més que sorprès, vaig quedar aclaparat […]. Vols creure —li vaig dir— que d'aquest banc, d'aquesta plaça, ja no em mouria més? És un lloc que em fascina, que m'entusiasma… T'ho diré en la intimitat: perquè em trobo davant d'un luxe prodigiós, com potser mai no n'havia conegut cap altre de semblant, però d'un luxe entenimentat, donada la significació d'aquestes arquitectures, del seu simbolisme tan vast i dilatat.»

19. Imatge que recorda algunes de les millors fotografies del fotògraf italià Mario Giacomelli.
20. Recordem, per exemple, els comentaris sobre els sants, els capellans i sobre la poesia franciscana en l'article dedicat a Assís, inserit en el llibre *Cartes meridionals*, que després desapareixen en l'edició definitiva publicada amb el títol de *Cartes d'Itàlia*. Cfr. també R. ARQUÉS, *op. cit.*

Pel que fa al Vaticà, recordarà, a més, que les romanes i els romans són seguidors del Papa, ja que, tot seguint allò que passava fa anys amb la monarquia anglesa, a Roma ningú no parla malament del Papa, vist que senten per ell un respecte total i afectuós.[21]

4.3. Roma i el barroc

Una altra causa, però, del seu malestar davant de Sant Pere, de la seva no acceptació d'aquella arquitectura, la podem copsar també en un petit comentari de l'article que analitzem i que fa de guia de la nostra anàlisi sobre la Roma de Pla. En el mateix paràgraf en què parla de Sant Pere llegim: «Les estàtues barroques ens cauen sobre». El que hauria pogut ser una frase aïllada, sense més importància, es convertirà, en canvi, en un dels elements principals d'allò que hem anomenat el «problema» que Pla tindrà amb Roma. L'explicació de la frase comença a l'article successiu que el nostre corresponsal publica a les pàgines de *La Veu* (18 de juliol de 1922), un article sobre l'escultor Canova, en ocasió del centenari de la seva mort, en què parla, entre altres coses, de la relació d'aquest amb el seu amic Stendhal i de la importància de l'estètica neoclàssica en els gustos italians, sota la influència i el poder de Napoleó. En aquest article compara Canova, Alfieri, Monti i Foscolo amb Chénier i David i pren una posició decidida respecte al barroc en general i al barroc romà en particular:

> A Roma, Canova fa una gran impressió, si es té la bona fe de situar-lo. Si hom, sortint de Michelangelo, té la mala pensada d'embrancar-se per aquest sis cents i, sobretot, per aquest set cents barroc que a Roma és insuportable, l'arribada de Canova fa l'efecte del desembarcament a terra després d'haver passat el mal de mar. Deixar l'estatuària religiosa barroca i trobar-se davant de les venus de Canova, donar un tomb per Sant Pere començant per l'ala dreta i acabar en el sepulcre dels últims Stuards que és a la banda esquerra, entrant per la porta principal, fa el mateix efecte que el vers famós, el darrer de l'infern: «…e quindi uscimmo a riveder le Stelle».

Però és sobretot en una narració de la seva experiència florentina i romana d'aquells anys on trobem un aprofundiment major d'aquesta seva actitud en relació amb l'art barroc. Em refereixo a la narració «Record de Florència», del llibre *La vida amarga*,[22] amb què Pla intentava apropar-se a la literatura com un pintor holandès que vol plasmar sobre la tela les diverses cares de la vida. En aquell exercici literari, recorda precisament el moment en què Ràfols, Llimona i ell van arribar a Roma, amb aquests termes:

> Quan arribàrem a Roma per primera vegada, la nostra desil·lusió fou total. Ens caigué l'ànima als peus. Ens sentírem desplaçats de la vida autèntica, rodejats d'un formalisme, d'un retoricisme grandiós, però indiferent, sense pàlpit

21. OC 37, p. 357.
22. 1966, p. 489-522.

> cordial. Tot ens semblà massa solemne, massa ric i massa espectacular. […] El barroc, amb l'insuportable Bernini, ens produí un embafament de dolçor insuportable, una mena de saturació de confiteria, de sacarina apegalosa i insoluble. La joventut és limitada i impertinent, però en aquest punt per a mi no han passat els anys: no he pogut mai digerir el barroc, que considero l'essència de la superfluïtat més tòpica, més esbravada, més pretenciosa, més limfàtica. […] El barroc és l'única forma d'especulació artística indiferent a la sensibilitat humana. Si el barroc no hagués existit, Europa tindria més pes, més gravetat, més gràcia, seria molt menys sofisticada.

Davant d'aquesta realitat, Pla i els seus amics no poden fer altra cosa que rebutjar «la superficialitat aclaparadora» que els esparvera, i que els fa girar la mirada cap a la ciutat de la qual provenien (Florència) o bé encaminar-se cap a la primera porta de sortida per adreçar els seus passos cap a Nàpols a la recerca del Museu Grec, on alliberar-se de l'èmfasi insuportable del barroc romà.

Fins i tot en aquest cas, Pla ens confessa l'origen d'aquest seu fàstic per l'art barroc. I ho fa en un dels capitolets («Passejant per Roma i Nàpols amb Lluís Llimona») de l'apartat *Notes sobre Itàlia* del llibre *Itàlia i el Mediterani*, en el qual torna a recordar aquella excursió:

> En alguns carrers d'aquest espai veiérem algunes obres escultòriques de l'escultor barroc Bernini. Aquelles maredédéus ploriquejants, o amb els ulls en blanc, no m'agradaren gens. Les obres del barroc m'han engavanyat sempre. He hagut de resistir les del meu país perquè en definitiva, en l'espai d'on jo provinc, no hi havia res més. […] Ara a Itàlia el barroc és una altra cosa. Em costa d'empassar-m'ho. Ho trobo irreal, fictici. El Bernini… El Bernini de Roma, aquests grups escultòrics d'un sentimentalisme fals i grotesc! […] Això no vol pas dir que anys més tard d'aquest primer viatge, la font del Bernini que hi ha a la Piazza Barberini no m'agradés.[23]

Com havíem ja observat en el cas de la misèria, també aquí la seva actitud depèn de l'experiència estètica negativa feta en les esglésies barroques del país del qual prové, i que es projecta sobre alguns artistes catalans que ell identifica amb aquell art repudiat dels segles XVII-XVIII. És el cas, per exemple, de Gaudí, l'arquitectura del qual ell considera tan abominable com la de Bernini.[24]

23. OC 37, p. 296. Una Roma, a més, més vista des de les lectures dels viatgers (en poc més de set fulls són constants les referències llibresques) que des de l'experiència d'una persona que visita per primer cop la Ciutat Eterna. Amb tot, deixa anar algun comentari crític: «Encara hi havia moltes rates i tot era abandonat». En aquest mateix volum trobem un altre article titulat «Desencant de Leopardi a Roma», en el qual l'escriptor empordanès sembla emmirallar-se amb la decepció del poeta en el seu primer viatge a la ciutat del Tíber.
24. *Cartes d'Itàlia*, *op. cit.*, p. 77-78: «A Itàlia, si Venècia es resol tota ella en plaer i Roma en majestat, Pisa es resol en gràcia. I així, encara, com que el plaer de Venècia i la majestat de Roma tenen un relleu tan deseixit i separat que és impossible no sentir-ho com una cosa gairebé sobrehumana, a Pisa, la gràcia se sent també una mica deshumanitzada. […] Aquesta Pisa de marbre és un dels grans esforços que s'han fet per esqueixar una forma arquitectònica del món informe de la vida còsmica. En aquest sentit, Gaudí és un antípoda de Pisa».

Roma és (quasi) absent de la seva obra, no només perquè escriure sobre ella hauria requerit a l'escriptor empordanès un gran esforç («Roma no s'acaba mai… Ja has sentit Papini» —escriu a OC 37: 295) d'estudi per copsar-ne els múltiples estrats culturals (encara que l'arqueologia no era precisament un dels interessos principals de Pla), sinó també perquè, de fet, hi era massa present, n'anava massa ple: comprendre-la hauria estat com analitzar-se en profunditat, entendre la pròpia misèria i la del propi país, i no sempre un hom en té temps i, sobretot, ganes, sense descurar el fet que tal vegada mai cap editor no li va encarregar un llibre sobre la Ciutat Eterna.